

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Медичний факультет
Кафедра корекційної освіти

**ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНО
ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ В ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО
ВІКУ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студентка IV курсу 451 групи
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми Спеціальна освіта
Рибаченко Дарія

Керівник: к.п.н., доцент Товстоган В.С.

Рецензент:

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Формування соціально важливих якостей в дітей молодшого шкільного віку як педагогічна проблема	6
1.1. Соціальне виховання як важлива складова педагогічного процесу сучасної школи.....	6
1.2. Особливості соціального виховання школярів засобами народної творчості	19
РОЗДІЛ 2. Дослідження стану сформованості соціально важливих якостей в дітей молодшого шкільного віку з порушенням інтелектуального розвитку	33
2.1. Обґрунтування методики експериментального дослідження	33
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	38
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50
Додаток А. Анкета для вчителів.....	55
Додаток Б. Анкета для батьків.....	56
Додаток В. Методика дослідження соціальної вихованості учнів із порушення розумового розвитку.....	57
Додаток Г. Характеристика показників соціально важливих якостей учнів.....	58

ВСТУП

Актуальність теми. Однією з найважливіших у педагогічній науці та практиці є проблема соціального виховання особистості. Актуальність її вивчення зумовлена необхідністю підвищення рівня вихованості підростаючого покоління. Теоретичні аспекти проблеми соціального розвитку дитини у загальній психології та педагогіці розкриваються у працях І. Беха, Л. Божович, О. Запорожця, Ю. Ковальчука, С. Максименка, К. Маліченко, І. Мар'єнко, І. Ставицького та інших. У більшості з них розглядаються питання сутності, механізмів, складових соціально-морального становлення особистості. Вченими проведена значна кількість досліджень, присвячених питанням діагностики моральної вихованості дитини, психолого-педагогічних умов, засобів, змісту соціального виховання, формування певних складових соціальної вихованості тощо.

У спеціальній педагогіці проблема розвитку дитини в процесі соціального виховання і в теоретичному, і в практичному планах розроблена меншою мірою. В працях Л. Виготського, А. Висоцької, Г. Дульнєва, І. Єременка, В. Синьова, І.В.Татьянчикової розглядаються загальні питання психологічного і педагогічного аспектів проблеми щодо дітей з порушеннями, передусім інтелектуального розвитку. Результати досліджень з питань прикладного аспекту представлені також в роботах О. Гаврилова, А. Капустіна, В. Мачихіної, С. Ніколаєва, Т. Пороцької, Н. Тарасенко та інших. Однак, незважаючи на значущість проблеми соціального розвитку дитини з порушенням розумового розвитку та проведені дослідження, це питання й досі залишається недостатньо вирішеним. Соціальне виховання учнів з порушенням інтелекту на основі фольклорного матеріалу з використанням можливостей позакласної виховної роботи в спеціальній школі, на думку

вченого-дефектолога Ю.Косенко, є малодослідженим, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження – експериментально перевірити ефективність методики дослідження соціально важливих якостей в дітей молодшого шкільного віку з порушенням розумового розвитку.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження.
2. Визначити критерії та рівні соціально важливих якостей в дітей молодшого шкільного віку з порушенням інтелекту.
3. Розширити та доповнити методику проведення позакласних корекційно-виховних занять на соціально-моральну тематику засобами народної творчості.

Об'єкт – соціальне виховання дітей з порушенням інтелектуального розвитку.

Предмет – соціально важливі якості дітей молодшого шкільного віку з порушенням інтелектуального розвитку.

Методи дослідження: аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; аналіз шкільної документації; вивчення педагогічного досвіду; спостереження за виховним процесом в спеціальній школі; бесіда, педагогічні завдання, констатувальний експеримент; якісна та кількісна обробка емпіричних даних

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробленні критеріїв та рівнів соціальної вихованості дітей молодшого шкільного віку, отримані результати їх соціальної вихованості. Отримані результати дослідження можуть слугувати основою для проведення корекційно-виховних занять і заходів з обстеженими учнями. Отримані діагностичні завдання можуть бути використані студентами під час проведення навчальної практики та

практичних занять з «Теорії виховання і спеціальної методики виховної роботи» та «Корекційної психопедагогіки».

Апробація результатів дослідження: матеріали дослідження представлені в статті до запланованої 1-2 квітня 2020 р. Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновку та списку використаних джерел (50).

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ В ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Соціальне виховання як важлива складова педагогічного процесу сучасної школи

Однією з найважливіших завдань педагогічного процесу в спеціальному навчальному закладі є соціальне виховання школярів, змістом якого є формування моральної свідомості особистості, через засвоєння дитиною загальноприйнятих суспільних категорій, суспільних цінностей, переконань, норм і принципів, звичок культурної поведінки. Соціальне виховання школярів є досить складним і тривалим процесом, який охоплює весь період дитинства і триває все доросле життя.

У процесі історико-культурного розвитку під поняттям «мораль» суспільство розуміло реальні явища (звичаї суспільства, усталені норми поведінки, оціночні уявлення про добро, зло, справедливість тощо). Наука, яка вивчає поняття «мораль» визначається поняттям «етика». Виходячи з цього, мораль розглядається як цілеспрямоване формування моральної свідомості, розвиток моральних почуттів і формування звичок і навичок моральної поведінки людини, а моральне виховання – як цілеспрямоване формування у дітей етичних норм, формул спілкування і правил поведінки прийнятих в суспільстві.

Історичний досвід виховання дітей показує, що проблема формування соціальних почуттів, поведінки, уявлень завжди була актуальною.

Перші згадки про соціального виховання, що має спиратись на норми загальнолюдської моралі у дітей, зокрема шанобливе ставлення до старших і батьків, знаходимо в творах видатних діячів ще за часів

Київської Русі, зокрема літописця Нестора, князя Володимира Мономаха. Особливо цінними є думки Володимира Мономаха щодо єдності виховання і навчання, значення прикладу дорослих у вихованні дітей та положення, спрямовані на привчання їх дотримуватися загальнолюдських моральних норм, які автор вважав орієнтирами для власної і суспільної поведінки молодої людини: слухатися і поважати старших, поважати рівних собі і молодших, приносити користь іншим, не брехати, не дозволяти сильним кривдити слабких, не байдикувати, співчувати людському горю тощо [13, с. 44].

По мірі зміни суспільно-економічних формацій змінювалися уявлення про моральність, що відповідали тогочасним нормам і моралі поведінки в суспільному середовищі. Л. Григорович трактував моральність, як особистісну характеристику, що об'єднує такі якості і властивості, як доброта, порядність, дисциплінованість, колективізм.

І. Мар'єнко пояснював моральність, як невід'ємну сторону особистості, що забезпечує добровільне дотримання нею існуючих норм, правил, принципів поведінки. Вони знаходять вираз у ставленні до Батьківщини, суспільства, колективу, окремих людей, до самого себе, праці і т. д. За автором, моральні норми – це правила, вимоги, що визначають, як людина повинна діяти в тій чи іншій конкретній ситуації. Моральна норма може спонукати дитину до певних вчинків і дій, а може і забороняти або застерігати від них. З поняттям «моральність» тісно взаємопов'язане поняття «виховання». На переконання І. Мар'єнка виховання – це процес цілеспрямованого формування особистості. Це спеціально організована, керована і контрольована взаємодія вихователів і вихованців, яка своєю кінцевою метою має формування особистості, потрібною і корисною суспільству. Вчений вважає, що поняття «моральне виховання» всеосяжне. Воно пронизує всі сторони життєдіяльності людини [45; 47].

З поняттям «мораль» тісно взаємопов'язане поняття «моральне виховання», яке є важливим підґрунтям соціального виховання. У педагогічній енциклопедії моральне виховання визначається як цілеспрямоване формування моральної свідомості, розвиток моральних почуттів і вироблення навичок і звичок моральної поведінки. З визначення видно, що моральність як особистісна характеристика – явище вельми складне, багаторівневе, яке охоплює такі особистісні структури як розум, почуття та волю.

Тому, на нашу думку, соціальне виховання може бути визначено як єдиний процес виховання:

а) моральних почуттів (совісті, боргу, віри, відповідальності, громадянськості, патріотизму);

б) моральності (терпіння, милосердя, лагідності, незлобивості);

в) моральної позиції (здатності до розрізнення добра і зла, прояву самовідданої любові, готовності до подолання життєвих випробувань);

г) моральної поведінки (готовності служіння людям і Батьківщині, прояви духовної розсудливості, слухняності, доброї волі) [27; 44].

За даними А. Довгун, соціальне виховання – це виховна діяльність школи і сім'ї, метою якої є формування, насамперед, стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. А. Довгун вважає, що результати соціального виховання характеризуються поняттями «мораль», «моральність», «моральна свідомість», «моральні почуття», «моральні переконання», «моральна спрямованість» та інші.

Вчена вважає, що мораль – це система ідей, принципів, уявлень, норм, оцінок, правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми. Спирається вона не на норми права, а на силу особистісного переконання, громадську думку, авторитет окремих осіб тощо. Щодо моральності, то на переконання дослідниці, це поняття

характеризує волю до діяння і саме діяння відповідно до норм моралі. Тобто, моральність є реалізацією особистістю своїх моральних установок, принципів, тобто моральною практикою. Інше поняття морального виховання, «моральна свідомість», за даними А. Довгун є вираженням ідеального належного, на яке орієнтується людина. Вона може бути суспільною (моральні погляди та оцінки груп) й індивідуальною (моральні погляди та оцінки індивідів). А. Довгун вважає, що її співвіднесення з дійсністю відбувається не безпосередньо, а через моральні приписи й оцінку діяльності людей.

Щодо такого поняття соціального виховання, як «моральні почуття», так А. Довгун вважає, що це стійкі переживання у свідомості людини, які зумовлюють її вольові реакції, ставлення до себе, інших людей, явищ суспільного буття тощо. Разом з моральною свідомістю моральні почуття є основою моральних переконань особистості. На думку дослідниці, моральні переконання відображають пережиті та узагальнені моральні принципи, норми тощо. На основі моральних переконань реалізується моральна спрямованість особистості. А. Довгун вважає, що моральна спрямованість – це стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах [8; 46].

На нашу думку, необхідно наголосити на декількох системах морального виховання, які сформувалися в наш час. У дослідженнях Л. Попова, описано західноєвропейську та американську моральні системи, що окреслилися в сучасній цивілізації. Згідно із західноєвропейською моральною системою заради досягнення навіть «великого добра» неприпустимим є «мале зло» (скажімо, допомагати товаришеві, передавши йому шпаргалку), прихильники американської (вона домінує на пострадянських теренах) вважають прийнятним поєднання добра і зла [41; 44].

На сучасному етапі розвитку суспільства у соціальному вихованні дослідники рекомендують спиратися на гуманістичну ідею, за якою людині від природи притаманне прагнення до добра, правди і краси. Виховання учнів, на думку О. Вишневського, має забезпечити формування в них таких моральних цінностей:

а) абсолютно вічні цінності. Це загальнолюдські цінності, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування (добро, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість та ін.);

б) національні цінності. Вони є значущими для одного народу, проте їх не завжди поділяють інші народи. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До таких цінностей належать патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо;

в) громадянські цінності. Ґрунтуються на властивому для демократичних суспільств визнанні гідності людей. Ними є права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо;

г) сімейні цінності. До них належать моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків та інше [20; 41].

На думку вчених, моральний розвиток залежить від здатності особистості до моральних суджень. Один із теоретиків «нового гуманізму» Л. Кольберг заснував вчення про моральний розвиток особистості, згідно з яким особистість проходить в своєму моральному розвитку три етапи:

а) доморальний;

б) конвенціональний;

в) автономний.

На доморальному рівні дитина виконує вимоги зі страху покарання.

На конвенціональному рівні дотримання моралі визначається прагненням належати групі, суспільству, відповідати їх вимогам з метою самозбереження, отримання визнання і благ.

На автономному рівні людина добровільно обирає моральну поведінку, бо переконана, що жити треба відповідно до норм, нею прийнятими, вона своєю вільною волею обирає добро, справедливість, ґрунтуючись на своїй совісті.

За даними Л. Кольберга рух людини до вищої стадії (на думку дослідника, більшість людей не досягає цього рівня), розвиток здатності до морального судження визначається сформованістю пізнавальних структур, конструкцій в області моральних принципів, змісту моралі, яке автор вважає вічним для всіх часів і суспільств. Інакше кажучи, у формуванні соціальності (і моральності як вищого рівня його прояву) дослідником акцент робиться на моральних міркуваннях і не беруться до уваги моральні почуття, поведінка, яке детермінується соціальними інститутами, суспільством. Відомі так звані моральні дилеми Л. Кольберга, за допомогою яких він досліджував моральний рівень і знання дітей.

Рішення моральних дилем, їх рольове розігрування стало одним з методів навчання моралі в педагогіці неопозитивізму, поряд з дискусіями, аналізом і засвоєнням «мови моралі», тобто системи понять, принципів, змісту і структури знань про мораль. Можна бачити, що у формуванні соціальної свідомості використовуються в основному вербальні методи, що ведуть до відриву свідомості від поведінки, носять надмірно раціональний, логічний характер [52].

У працях К. Журби підкреслено важливість соціального виховання у родині. Автор вважає, що моральні стосунки в сім'ї накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний із сильними переживаннями, формують основи моральних ставлень людини до суспільства, праці, інших людей. Цінності особистого життя мають

значення насамперед для людини та визначають риси її характеру, поведінку, стиль приватного життя та інше [31, с. 10].

Проблемі формування загальнолюдських форм моралі велику увагу приділяв В. Сухомлинський. У своїй практичній діяльності вчений давав уроки людяності, завжди хотів розбудити в душі молодої людини доброту, сердечність, чуйність, порядність [49, с. 22].

Вважаємо за доречне розкрити погляди відомого українського педагога В. Сухомлинського на проблему соціального виховання підростаючого покоління. Розробивши виховну систему про всебічний розвиток особистості, В. Сухомлинський вважав, що її системоутворююча ознака – це моральне виховання. За поглядами дослідника, серцевиною морального виховання є розвиток моральних почуттів особистості. На думку В. Сухомлинського, моральне виховання – це цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття і поведінку вихованців з метою формування у них моральних якостей, які відповідають вимогам суспільної моралі. Соціальне виховання ефективно здійснюється тільки як цілісний процес педагогічної, відповідної нормам загальнолюдської моралі, організації всього життя молодших підлітків: діяльності, відносин, спілкування з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей.

У працях В. Сухомлинського зазначено, що результатом цілісного процесу є формування морально цілісної особистості, в єдності її свідомості, моральних почуттів, совісті, моральної волі, навичок, звичок, суспільно цінної поведінки тощо. За автором соціальне, як і моральне виховання включає:

а) формування свідомості зв'язку з суспільством, залежно від нього, необхідність узгоджувати свою поведінку з інтересами суспільства;

б) ознайомлення з моральними ідеалами, вимогами суспільства, доказ їх правомірності та розумності;

в) перетворення моральних знань у моральні переконання, створення системи цих переконань;

г) формування стійких моральних почуттів, високої культури поведінки, як однієї з головних проявів поваги людини до людей;

е) формування моральних звичок [30, с.23].

Процес соціального виховання певною мірою відбувається автономно. На цю його специфіку свого часу вказував А. Макаренко. Основні завдання соціального та морального виховання дітей педагог вбачав у:

а) формуванні моральної свідомості;

б) вихованні та розвитку моральних почуттів;

в) вироблення умінь і звичок моральної поведінки.

На думку А. Макаренка, соціальна свідомість – це активний процес відображення моральних відносин, станів. Суб'єктивною рушійною силою розвитку соціальної свідомості є моральне мислення, тобто процес постійного накопичення та осмислення моральних фактів, відносин, ситуацій, їх аналіз, оцінка, прийняття моральних рішень, здійснення відповідальних виборів тощо. У своїх творах А. Макаренко звертався до поняття «моральність особистості», яка складається із суб'єктивно усвідомлених моральних принципів, якими вона керується в системі відносин і постійно пульсуючого морального мислення, а моральні почуття, свідомість і мислення є основою і стимулом прояви моральної волі. На думку педагога, без моральної волі та практичного ставлення до світу не існує реальної моральності особистості. Вона реалізується в єдності морального почуття і свідомої непохитної рішучості здійснити свої моральні переконання в життя [38, с. 12].

Зміст соціального виховання учнів зумовлений вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівнем його моральності. З огляду на це завданням морального виховання в школі є формування національної свідомості й самосвідомості учнів,

прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, жінки.

На думку Е. Сивашинської, завдання і зміст цього виховного напрямку визначаються віковими особливостями учнів.

Е. Сивашинською було визначено шляхи соціального виховання дітей та критерії сформованості культури особистості. Вченою було наголошено на використанні морального потенціалу навчального процесу, в тому числі й предметів гуманітарного циклу; використанні виховних можливостей закладів культури, охорони здоров'я, правоохоронних органів; моральне просвітництво учнів у позакласній виховній роботі; формуванні морального досвіду і культури суспільної поведінки у спільній діяльності учнів, забезпеченні взаємодії сім'ї і установ освіти. Щодо критеріїв сформованості культури особистості, дослідниця запропонувала враховувати такі, як:

а) рівень розвитку емоційної сфери (моральних почуттів, емпатії);

б) рівень розвитку моральних понять, суджень, цінностей, оцінок, етичних норм, здатність до морального вибору;

в) сформованість провідних моральних якостей, культури поведінки [22, с. 21].

Питання соціального виховання з використанням народних традицій порушувалися в різний час українськими філософами та педагогами. Зокрема, Г. Сковорода та О. Духнович вважали, що суть виховання закладено в природі самого народу. Велику увагу вчені приділяли традиційним народним святам, звичаям, обрядам. Рисами високої моральності людини Г. Сковорода вважав патріотизм, любов до своєї Вітчизни, поєднання особистих і громадських інтересів, чесність, порядність, скромність, совісність, гуманність, дружбу з добрими людьми, оптимізм тощо

Багато уваги вихованню молодого покоління приділяли українські письменники Т. Шевченко, І. Франко, М. Коцюбинський, П. Грабовський, Л. Українка та інші. Вони вважали, що виховання не повинно бути відірваним від рідного ґрунту. Знання історії свого народу, національних традицій допомагає людині знайти своє місце в суспільному житті, а духовність, гуманізм, сердечність, любов, співчуття є не просто абстрактними моральними категоріями, а результатом виховання, найважливішими рисами людини [18; 23].

І. Франко висловлював думку про те, що кожна людина, яка живе у суспільстві і тісно взаємопов'язана з ним, мусить виробити у себе певне коло понять про людське життя, про поводження з людьми, це і є розуміння вірності, справедливості, дружби і добра. Ці поняття служать основою моралі, що є предметом важливої науки – етики [13; 17].

К. Ушинський стверджував, що кожен народ має свою мету виховання, свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особистостях [9; 18].

Важливе значення соціальному вихованню дітей приділяв А. Макаренко. Педагог вважав необхідним поглиблювати і зміцнювати зв'язки школи з життям, з тими проблемами, які воно становить. А. Макаренко підкреслював, що виховна роль народних традицій і звичаїв полягає у створенні атмосфери, в якій неможливі негативні вчинки [13; 22].

На думку Г. Ващенка, збереження національних традицій і шанобливе відношення до них є важливим національним обов'язком людей, особливо у молоді. Велике значення, на переконання педагога, відіграють національні традиції, які визначаються Г. Ващенком як цілісність минулих, сучасних і майбутніх поколінь. Завдяки традиціям зберігається і розвивається національна мова, без якої неможливе існування нації, зберігається релігія, звичаї, здобутки мистецької творчості, світогляд, народні ідеали – все, що створює обличчя народу,

що відрізняє його від інших народів. В основу виховання Г. Ващенко становив загальнолюдські та національні цінності, виплекані впродовж віків. На його думку до таких цінностей належить закон творення добра та боротьби зі злом, пошук правди і побудова справедливого ладу, що спирається на плекання любові і краси [8, с. 27].

Схожі погляди на соціальне виховання підростаючого покоління знаходимо у О. Воропая. Життя українців регулюється звичаями, які, за висловом Олекси Воропая, є тими прикметами за якими розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в історичному минулому [3, с. 34].

Неабияку цінність для нашого дослідження становлять праці відомого дослідника української етнопедагогіки М. Стельмаховича. Використовуючи широкий і різнобічний матеріал українського фольклору, етнографії, художньої літератури, повсякденної практики, автор розкриває сутність педагогіки – її роль і місце у вихованні молоді на сучасному етапі, форми і методи народного виховання [4, с. 31].

Проблема соціального виховання дітей, перш за все в сім'ї, знайшла своє відображення в працях класиків зарубіжної педагогіки (Я. Коменський, І. Песталоцці, Ж. Руссо та інші). Зокрема, Я. Коменський та І. Песталоцці відзначали, що соціальне виховання є центром всієї виховної роботи з дітьми, а його метою є формування діяльної любові до людей, яка починається з любові до матері, інших членів сім'ї. На особливу увагу заслуговують розкриті Я. Коменським умови виховання поваги до дорослих і батьків, а саме: компетентність батьків у вихованні, увага і постійна турбота про дитину з боку батьків, безпосереднє спілкування з дитиною про дисципліну, підзвітність дитини батькам [5; 15].

І. Песталоцці значну роль у формуванні соціальних якостей відводив взаємній доброзичливій атмосфері в сім'ї, і тільки за такої умови дитина зможе засвоїти і перенести цю доброзичливість на весь світ [6, с.43].

Ж. Руссо серед засобів соціального виховання найбільш дієвим вважав власний позитивний приклад дорослих і вправи дітей у позитивних вчинках. Педагог акцентував увагу на тому, що недостатньо просто давати дитині певний обсяг знань про моральні норми, а потрібно постійно сприяти вираженню моральних уявлень дитини в його повсякденних вчинках. Педагог підкреслював, що не моральні міркування, а реальні справи виховують добрі почуття [3, с. 8].

У роботах С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших розкриваються питання морального виховання дітей як основи їх подальшого соціального виховання. Так, К. Ушинський, враховуючи особливості дитячої психіки, зокрема її здатності до копіювання, наслідування, розглядав зразок дорослих як важливий засіб морального виховання дітей. Педагог зазначав, що особистість може виховати тільки особистість. Вчений акцентував увагу на необхідності використання низки прийомів у моральному вихованні дітей, а саме: попередження, догану і заохочення дитини, його вправи у виявленні моральних почуттів до рідних та інших людей. Вагомий внесок у теорію і практику морального виховання дітей, зокрема в сім'ї, зробив В. Сухомлинський, який розглядав сім'ю як головний центр, де з покоління в покоління передаються моральні цінності людства. Першоосновою морального виховання педагог вважав взаємини між батьками, повага і увага до старших у сім'ї, а одним з головних методів морального виховання – практичні дії дитини, в колі сім'ї повинні мати можливість проявляти свою турботу, співчуття, співпереживання.

Сучасними вченими проблема соціального виховання розглядається з різних сторін і в різних аспектах. Так, в поле зору науковців потрапили питання психологічних механізмів становлення і розвитку моральних почуттів, уявлень, суджень, переконань і поведінки (Л. Божович, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Кононко), специфіки та закономірностей морального розвитку дитини (Р. Ібрагімов,

С. Якобсон), педагогічних умов і засобів формування моральних норм у дітей (А. Виноградова, Т. Маркова, Л. Стрелкова), моральної свідомості (Л. Артемова, Р. Буре, В. Нечаєва), виховання милосердя у дітей (І. Княжев) [6; 7; 17].

Аналіз наукових праць як класиків вітчизняної педагогіки, так і сучасних вчених дозволяє зробити висновок, що усна народна творчість є одним із дієвих засобів морально-етичного виховання дітей, формування у них соціальних норм і оцінок з позицій добра, справедливості, розуміння ними вчинків і поведінки дорослих, збагачення лексичного запасу і розвитку їх творчих здібностей. У низці досліджень доведено вплив казок народів світу на виховання позитивних соціальних почуттів молодших школярів (С. Бакуліна), українських народних казок на гуманістичне виховання першокласників (С. Литвиненко), ролі прислів'їв і приказок у вихованні гостинності дітей у сім'ї (Х. Касимова).

Таким чином, проблема соціального виховання підростаючого покоління була і залишається важливою для людства протягом багатьох віків. На українських землях до питань формування соціальних почуттів, поведінки, уявлень зверталися ще доісторичних часів. З появою писемності на слов'янських землях до наших часів дійшли твори літописця Нестора, митрополита Іларіона, князя Володимира Мономаха у яких висвітлювалися питання соціального та морального виховання дітей, шанобливого ставлення до старших і батьків тощо.

Аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що під поняттям суспільна «мораль» розуміють реальні явища, такі як звичаї суспільства, усталені норми поведінки, оціночні уявлення про добро, зло, справедливість тощо.

Проблему моралі та соціального виховання досліджували відомі закордонні філософи та педагоги Я. Коменський, І. Песталоцці, Ж. Руссо та вітчизняні діячі Т. Шевченко, І. Франко, С. Русова,

М. Коцюбинський, П. Грабовський, Л. Українка, В. Сухомлинський, А. Макаренко та інші.

У сучасній педагогічній науці переважна більшість науковців визначають поняття «соціальне виховання» як єдиний процес виховання: почуттів (совісті, боргу, віри, відповідальності, громадянськості, патріотизму); особистісних якостей (терпіння, милосердя, лагідності, незлобивості); суспільної позиції (здатності до розрізнення добра і зла, прояву самовідданої любові, готовності до подолання життєвих випробувань) та суспільної поведінки (готовності служіння людям і Батьківщині, прояви духовної розсудливості, слухняності, доброї волі). Узагальнюючи зазначене можна стверджувати, що соціальне виховання – це виховна діяльність школи і сім'ї, метою якої є формування стійких соціальних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участі в практичній діяльності.

1.2. Особливості соціального виховання школярів засобами народної творчості

Усна народна творчість протягом багатьох століть виступає дієвим інструментом у вихованні дітей і підлітків. Завдяки великій кількості пісень, дум, балад, казок, легенд, билин, приказок і прислів'їв відбувається виховання у підростаючого покоління такі чесноти, як любов, дружба, відповідальність, справедливість, повага до старших і молодших та інше.

Народна творчість є складним, синтетичним мистецтвом, який складається з двох форм: музично-поетичної та прози. До музично-поетичної форми відносяться пісні, думи, приспівки, балади, співанки-хроніки, колядки, веснянки тощо). Фольклорною прозою вважаються – казки, билини, думи, легенди, приказки, прислів'я, анекдоти тощо.

Співзвучним поняттям до фольклору є термін «народна творчість», який окреслює всю творчу діяльність народу: поезію, музику, театр, танець, архітектуру, художнє і декоративно-прикладне мистецтво – все, що несе відбиток побуту, а також є втіленням поглядів, ідеалів та прагнень людей. Для того, щоб розмежувати сфери матеріальної та духовної творчості народу, які органічно взаємодіють, але не є тотожними, часто використовуються терміни «усна словесність», «народна словесність», «усна народна творчість», «народнопоетична творчість» тощо.

Українська фольклорна спадщина має великий дієвий вплив на формування свідомості дітей, їх відношення до праці, старшого і молодшого поколінь, відношення до жінки, адже вона зберігає велику кількість казок, пісень і приказок про добро, зло, справедливість.

Дитячий фольклор має свою специфіку. Його своєрідність проявляється у яскраво вираженому виховному спрямуванні, відповідності тем, образів, ідей віковим особливостям дітей, поєднанні словесного матеріалу з елементами гри, використанні звуконаслідування тощо.

Складовими частинами народної творчості для дітей є:

- твори, які перейшли з загального фольклорного доробку (деякі обрядові пісні, казки, загадки, прислів'я);
- поезія створена дорослими спеціально для дитячого вжитку (колискові пісні, пестушки, утішки, прислів'я приказки, легенди, казки, скоромовки, небилиці);
- численні фольклорні зразки, складені самими дітьми (ігрові пісні, лічилки, дражнилки, скоромовки).

Одним із улюблених фольклорних жанрів дітей є казки. На думку науковців, казка зберігає свою актуальність завдяки яскравій поетичності мови, її милозвучності, ігровому характеру, фантастичності і напруженості сюжету казок, народній мудрості, поетичному генію

народу. Дітей також приваблює афористичність прислів'їв, метафоричність загадок, таємничість легенд, ігровий характер скоромовок, абсурдність небилиць, які утверджують у них розуміння реального стану речей [17; 24].

Казка відома дітям з дошкільних років. Її привабливість – у сюжетності, таємничості, фантастичності. Неможливо уявити дитяче мислення без казки, живої, яскравої, яка засвоюється свідомістю. У початкових класах, як правило, учні набувають загальних уявлень про казку, але це не означає, що казка не є повчальною. Казка добре впливає на дитину у будь-якому віці.

Казка повчає дітей у доступній формі як потрібно себе вести у колективі, зі старшими людьми, з меншими особами. Вона на конкретних, яскравих персонажах демонструє до чого приводять лінощі і працелюбність, хто перемагає у боротьбі добра зі злом тощо.

Із казкою молодші школярі знайомляться ще у дошкільному віці. У 1-4 класах казка для учнів відкривається як жанр народної творчості. Діти охоче читають казкові пригоди, тому вчитель має використовувати це бажання для розвитку їхніх пізнавальних інтересів та формування морально-етичних якостей і почуттів.

В. Верховинець досліджуючи казки, наголошував, що у них у алегоричній формі викривається жорстокість, безчестя, зарозумілість сильних, підтримується слабкість, утверджується справедливість. З метою формування національної культури молодого покоління, виховання морально-етичних принципів і норм поведінки В. Верховинець рекомендував використовувати невеликі казки у віршованій формі, доповнюючи їх музичним супроводом та інсценізацією [18, с. 37].

У методичних посібниках радять не зводити характеристику казки до вказівок. Тексти багатьох казок піддаються читанню в особах, що сприяє залученню дітей до діалогу. Казкову ситуацію діти сприймають

як гру, у якій йде мова про добро та зло, про погане і гарне. Саме у казці дитяча увага зосереджена на цих моральних і людських категоріях.

Працюючи над казкою, методисти рекомендують дотримуватися вимог, які ставлять до всіх уроків читання: домагатися усвідомлення змісту та на основі цього забезпечувати реалізацію виховного потенціалу народної казки.

Пісні – це один з найбільш поширених жанрів дитячого фольклору. Дитина зустрічається з піснею вже в перші дні свого життя, набагато раніше, ніж сама навчиться говорити і співати. Як доведено науковцями, це має позитивний вплив на розвиток мовлення, музичних і поетичних здібностей дітей. Під звуки колискової складаються перші уявлення дитини про світ, перші відчуття радості і задоволення життя. Основна мета колискових, або, як їх ще називають, материнських пісень, – заспокоїти дитину, зробити її сон міцним і здоровим. У деяких місцях на Україні, існував звичай спочатку класти в колиску kota, а потім на його місце дитину. Ласкавий кіт, щоб своїм муркотінням навівав на дитину сон, зустрічається в багатьох піснях: «У-у-у, котино!», «Ой кіт-воркіт», «Пішов коток на торжок», «Ходить кіт», «Коте сірий» та багато інших (див. додаток Б).

У колісанках, що прийшли з давніх часів, бринить материнська зажура, стогін надірваної важкою працею жінки. Повільний ритм пісні, плавна мелодія заспокоювала дитину. А матері дозволяла виплакати свої жалі та болі. Ніжна колискова, не втрачаючи рис родинної інтимності, не раз набувала соціального звучання.

У колискових піснях відбиті мрії і сподівання матері на краще життя дитини, побажання їй здоров'я і щастя. Може, тому, що мати так гаряче прагне звершенню своїх надій, у колискових піснях часто звучить віра в магічну силу слова, віра, що піснею можна накликати спокійний сон, відгонити лихо («Ходить сон по долині») і що дитина, таким чином, виросте здоровою і щасливою.

Колискові пісні відзначаються поетичністю, задушевністю і ліризмом. У них майстерно поєднано образи природи, навколишнього світ з мріями і почуттями людей. Метафоричні образи сну, дрімоти постійні звертання до сил природи, домашніх тварин і птахів, вживання пестливих слів і виразів, повторень і звуконаслідувань надають цим пісням особливої принадності. Колискові пісні дають широкі можливості для імпровізації.

У дитячому фольклорі поширені ігрові пісні, в основі яких лежать найпростіші рухи дітей, що відповідають не тільки змісту, а й ритму пісеньки. Вони сприяють вихованню сміливості, кмітливості, колективізму, розвивають мову і музичний слух дітей. Досі поширені серед дітей такі ігрові пісні, як «Караван», «А ми просо сіяли», «Мак», «Подоряночка» та інші. У хороводних піснях, як про це свідчить найдавніша з них «Ой ми просо сіяли», збереглися залишки різних трудових процесів. Подібними творами в глибокій давнині супроводжувалась трудова діяльність людини. Поділ учасників цієї пісні-гри на табори також пояснюється історично: колись у танках-хороводах виступали члени різних родів [32, с. 17].

Своєрідним вступом до колективних дитячих ігор є лічилки – мініатюрні вірші з чітким ритмом і повною римою; вони допомагають визначити роль учасників гри чи розміщення їх за групами. Виконуються лічилки, як правило, речитативом. Авторами і виконавцями цього фольклорного жанру є самі діти. Зразком лічилки є загальновідома «Котилася торба». Здебільшого в лічилках використовуються числівники, що вказують на певний порядок у грі.

Як фольклорний жанр лічилки не переобтяжені художніми тропами та складністю структурного елементу, проте їх вирізняє з-поміж інших дитячих творів передусім наявність заключних рядків, характер яких безпосередньо залежить від особливостей та умов виконання. Ці нюанси, на думку фольклористів, не мають суттєвого

значення для кінцевого результату лічби, а лише урізноманітнюють шлях до нього; вони є своєрідним орнаментом, що робить малюнок лічилки й саму дію ще яскравішими. У творах, де переважають беззмістовні слова, так звані «зауми», ці заключні рядки спонукають учасника гри до виходу з кола гравців, або вказують на необхідність жмуритись. У кінцівках лічилок зустрічаються слова-символи «ключ», «ножиці, клац», «кльош», «цок», «клац» тощо.

На думку дослідників Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка, у давні часи лічилки використовували дорослі для того, щоб розподіляти роботу, наприклад, ролі перед полюванням. Адже багато видів роботи, особливо тоді, були дуже важкими, іноді небезпечними для здоров'я і навіть для життя. Мало хто за власним бажанням хотів братися за такі роботи. А лічилки дозволяли розподіляти роботу між учасниками так, щоб нікому не було образливо, тому що на таку важку роботу посилали не тому, що не можеш посперечатися чи не подобаєшся головному, а тому що так випало за рахунком. У наш час ця роль лічилок вже втрачено, але вони як і раніше виконують функцію розподілу ролей, тільки не в роботі, а в іграх [33, с. 27].

Науковці звернули увагу на те, що в лічилках часто використовуються дивні, неіснуючі слова. Це теж іде з давнини. У прадавні часи наші предки сильно вірили в силу слова, а рахівниця була чимось схожим на заклинання. Лічилки часто використовувалися для ворожіння. У давнину люди ще не могли пояснити багато явищ природи, і тому боялися її і одухотворювали. Наприклад, люди вірили, що звірі розуміють людську мову. Тому, збираючись на полювання, вони намагалися не вживати звичайні слова, а замінити їх «таємними», секретними: раптом звір почує, що вони говорять, і зрозуміє, що вони йдуть за ним полювати.

Р. Гром'яка, Ю. Ковалів, В. Теремко підкреслюють, що навіть на сучасному етапі людства не завжди вдається точно ідентифікувати час

виникнення певної лічилки, тобто вона прийшла із давніх часів чи виникла зовсім недавно. У виховному плані, лічилки відіграють важливе значення, сприяючи формуванню таких рис, як чесність, добропорядність, повага до товаришів, вміння діяти за правилами, брати на себе ініціативу та підкорятися тощо.

Узагалюючи дослідження про дитячі лічилки, варто зазначити думку Р. Гром'яки, який наголошував на тому, що цей жанр анітрохи не застарів і не втратив свою актуальність, адже постійно з'являються все нові лічилки. Вони як і раніше допомагають дітям розподіляти ролі в грі так, щоб всім було весело і нікому не образливо [36, с. 57].

У ході гри народжувались і виконувались дражнили – невеличкі пісеньки, складені самими малятами з метою викликати відповідну реакцію у свого противника. У бражниках часто немає логічної послідовності думки, порушений розмір вірша, спостерігається притимітивність побудови, згубіла лексика. Все це свідчить, що творцями дражнілок є самі діти, що іноді нагромаджують і вигадують слова, не замислюючись над їх значенням, над вірогідністю вчинків, про які йдеться в дражнилках.

Широко побутує серед дітей дошкільного і молодшого шкільного віку й такий жанр дитячого фольклору, як мирилки – невеличкі пісеньки розраховані на те, щоб забути недавню сварку, відновити товариські стосунки. Хоч мирилки простенькі за змістом і формою твори, коефіцієнт її корисної дії значний. Вони вносять в бурхливе дитяче життя мирне начало, знижують напруження, викликане конфліктними ситуаціями, що спалахують, як правило, без поважних причин.

Одним із провідних фольклорних засобів є прислів'я та приказки. Ще в глибоку давнину прислів'я і приказки відігравали важливу виховну роль. У них акумулювалася мудрість народу, його багатотисячолітній досвід, думи і сподівання. Причиною виникнення цього мистецтва було прагнення людей до організації трудового досвіду в словесних формах,

які найлегше і найміцніше закріплювалися в пам'яті, – у формах двовіршів, прислів'я, приказок. Трудових лозунгів давнини. Так і виникали прислів'я та приказки – уставлені афористичні вислови, в основі яких лежить якесь узагальнення, важлива думка або повчання.

Легко замінюючи довгі міркування та повчання, ці види народнопоетичної творчості стали ефективним засобом виховання найкращих людських рис. Цікаво, що більшість з них не втратила з століттями своєї виховної цінності. Це трапилось тому, що маленькі перлини народної творчості закріпили тільки найважливіше з досвіду минулих поколінь, те що має стати нормою життя людини і її поведінки, засудили найбільш характерні вади і недоліки громадського і особистого побуту. В жанровому відношенні прислів'я і приказки дуже близькі між собою. Але якщо прислів'я обов'язково містить повчання, то в приказці найчастіше факт тільки констатується, але не оцінюється.

За змістом наші прислів'я важливі для початкового навчання тим, що в них, як у дзеркалі, відбилосся українське народне життя з усіма своїми мальовничими особливостями. Можливо, нічим не можна так ввести дитину в розуміння народного життя, як пояснюючи їй значення народних прислів'їв. В них відбилися всі сторони життя народу: домашня, сімейна, громадська; погляди на природу, на людей, на значення всіх явищ життя.

У молодшому віці багато прислів'їв діти не розуміють, адже у них немає життєвого досвіду, вони схильні до конкретного мислення, а твори цього жанру ґрунтуються на широких узагальненнях. Треба уважно відбирати зразки прислів'їв і приказок відповідно до віку дитини, пояснювати їх зміст, викликати до них інтерес.

Прислів'я і приказки можуть бути ефективним засобом виховання, якщо уміло з ним поводитися і доречно користуватися. В маленьких за розміром творах дуже багато виховного матеріалу. Вони вчать любити рідний край, шанувати батька й матір, поважати людей похилого віку,

допомагати їм. Прислів'я і приказки сприяють моральному вихованню, бо підносять такі якості, як чесність, правдивість, відданість у дружбі. Особливе педагогічне значення мають ті твори, що прищеплюють любов до праці, до науки. Всі ці прислів'я і приказки сприяють як своєрідне резюме бесід на етико-моральні теми.

Важливим фольклорним засобом морального виховання дітей є загадки. Загадки – це лаконічне навмисно завуальоване визначення якогось явища чи предмета, подане в алегоричній формі. В загадках з особливою силою проявилась влучність спостережень над явищами природи, вміння народу їх узагальнювати, образно мислити, яскраво і виразно передавати. У стислій, але в образній формі загадки відбивають найрізноманітніші події і явища. Їм властиві таємничість, вони інтригують, і це відповідає психологічним особливостям дитини. Загадки завжди містять запитання на яке потрібно дати відповідь. Це спонукає до роботи думки дитини, сприяє розвиткові догадливості, кмітливості, винахідливості. По тому, як розгадує людина загадку, колись судили про її інтелектуальний рівень. Дитина дуже радіє, коли їй вдається дати правильну відповідь. Виникають позитивні емоції, що дуже важливо в дитячому віці, якому завжди необхідні радість відкриття.

Тематика загадок надзвичайно різноманітна. Вона охоплює всі види людської діяльності, матеріальної та духовної культури народу. Важливе місце займає природа. Немає жодного явища, предмета, який не став би об'єктом загадки. Часто зустрічаються в загадці певні координати, що полегшують її відгадування, наприклад: «У нашої бабусі сидить дід у кожусі, проти печі гріється, без води умиється», а ось такі важко відгадати, у них майже немає стику з реальним станом речей: «Лежить Самсон догори хвостом». Діти молодшого шкільного віку найбільше люблять такі загадки, в яких дається пряма характеристика

предмета, перераховують його ознаки: «Уночі гуляє, а вдень спочиває, має круглі очі, бачить серед ночі».

Одним із важливих засобів дитячого фольклору є скоромовки. Скоромовки – невеликі за розміром твори (прозові або віршовані) гумористичного спрямування, один із тих специфічних засобів старої народної педагогіки, який з успіхом використовується сьогодні, в дошкільних закладах і початковій школі.

Особливість побудови скоромовок у тому, що в них чергуються певні звуки, які ускладнюють швидко мову слів. Забавляючи і розважаючи дітей своїм потішним змістом, а часто і відсутністю будь-якого змісту, грою співзвуччя, вони допомагають акцентувати увагу дітей на власній поведці, на відношенні до друзів, до мами, родини, сусідів тощо. На думку В. Верховинця, подібні до звучання слова, алітерація та асонанси, що зустрічаються у скоромовках, сприяють розвитку в дітей відчуття краси звуків і мови в цілому. В цьому їх етична цінність [20; 30].

На думку Н. Сивачук, серед безлічі засобів, за допомогою яких виправляються дефекти мовлення у дітей, одним із найефективніших є скоромовки – невеликі за розміром твори гумористичного спрямування, головне призначення яких – домогтися правильної вимови важких для дитини звуків, позбутися дефектів мовлення. Скоромовки бувають як фольклорного, так і літературного походження [31; 37].

Скоромовки споріднені із звуконаслідувальними творами, проте між ними є суттєва різниця: останні виникли на основі природного потягу людини до звуконаслідування, а отже, побудовані вони на копіюванні, наслідуванні природних інтонацій та звуків навколишнього світу. Навпаки, ігровий ефект скоромовок досягається завдяки навмисному утрудненню вимови певного тексту.

Дослідники (Н. Кравець, З. Лановик, М. Лановик, В. Мосіяшенко, М. Стельмахович, Н. Сивачук, Є. Сявавко) визначили наступні функції в українському дитинознавстві:

а) емоційно-вольова – формує в дитини любов до рідної мови, музики її фонем, бажання досягти вправності у вимові тих чи інших звуків, подолати певні перешкод наполегливою працею над удосконаленням свого мовного апарата;

б) пізнавальна – дитина засвоює звуки рідної мови та свідомо оперує ними;

практично-дійова – дитина удосконалює своє вміння правильно вимовляти слова і привчається слухати мову співбесідника, вести діалог;

естетична – виховує у дитини почуття ритму, відчуття мови як явища космічного [12; 24; 26; 40].

На думку Н. Сивачук, найбільш імпровізованим жанром дитячої творчості є прозивалки – невеликі римовані твори, що є дитячою реакцією в момент сварки чи суперечки на якусь образу чи дію. Вони можуть супроводжуватись різними жестами, гримасами або й діями і є проявом безпосередності дитячого самовираження, її ставлення до іншої людини: гніву, незадоволення, ворожості, розпачу тощо [11, с. 42].

Прозивалки виникали під час суперечки між дітьми як відповідь на образу, недобррозичливе ставлення, недооцінку чеснот, певні жести та гримаси, бажання самоствердитися через дошкульне слово, встановити справедливість, покарати кривдника, стати на захист справедливості чи зупинити хвалька-зазнайку. На формування прозивалки як дитячого фольклорного жанру мали вирішальний вплив такі чинники, як загальна культура соціуму, в якому розвивається та росте дитина; рівень сформованості моральних засад суспільства; рівень сміхової культури, її природи; інтелектуальний та духовний рівень дитини; уміння дитини спостерігати та імпровізувати за конкретних умов; наявність у лексиконі дитини стереотипних словесних формул, за допомогою яких можна

скомпонувати прозивалку; етнічні традиції послуговування прозивалками у конкретних ситуаціях [36; 39].

Отже, дитячий фольклор має свою специфіку. Його своєрідність проявляється у яскраво вираженому виховному спрямуванні, відповідності тем, образів, ідей до віку дітей. Дитячий фольклор структурно складається із загальних народних творів, (обрядові пісні, казки, загадки, прислів'я), із спеціально свореної дорослими для дітей повчальної поезії та прози (пісні, пестушки, утішки, прислів'я, приказки, легенди, казки, скоромовки, небилиці) та зразків безпосередньо дитячого фольклору (лічилки, дражнили, скоромовки).

Найбільш поширеними жанрами фольклору, який використовується у формуванні в дітей морально-духовних цінностей є пісні, казки, прислів'я, приказки, мирилки, лічилки та скоромовки.

Пісня є найбільш поширеним жанром дитячого фольклору. Дитина зустрічається з піснею вже в перші дні свого життя. Під звуки колискової у неї складаються перші уявлення про світ, перші відчуття радості і задоволення. У піснях на прикладах різних персонажів у дітей формується світосприйняття, закладається базове відношення до людей, тварин, природи.

Казки у цікавій, яскравій, загадковій але доступній формі повчають дітей правилам поведінки у суспільстві, формують відношення до зла, лінощів, брехні, хитрості тощо.

Велике виховне значення мають мирилки, які спрямовують дітей на дії примирення, поваги до інших однолітків, пробачення негативних вчинків та аналізу власних дій.

Сприяють формуванню морально-етичних цінностей у дітей такі фольклорні засоби, як прислів'я, приказки, лічилки і скоромовки. Більшість з них не втрачає століттями своєї виховної цінності.

Отже, перший розділ дослідження присвячений вивченню теоретичних основ соціального виховання учнів у навчально-виховному

процесі. З цією метою було проаналізовано науково-методичну психолого-педагогічну літературу, яка дала змогу дійти таких висновків:

1) проблема соціального і морального виховання, які надзвичайно тісно взаємодіють в поведінці підростаючого покоління, була і залишається актуальною для всього людства протягом багатьох віків. Найбільш важливими поняттями цього напрямку виховання є «мораль» і «моральне виховання». Під поняттям «мораль» науковці розуміють реальні явища, такі як звичаї суспільства, усталені норми поведінки, оціночні уявлення про добро, зло, справедливість, а під поняттями «соціальне виховання», «моральне виховання» розуміють єдиний процес виховання: моральних почуттів (совісті, боргу, віри, відповідальності, громадянськості, патріотизму); моральності (терпіння, милосердя, лагідності, незлобивості); моральної позиції (здатності до розрізнення добра і зла, прояву самовідданої любові, готовності до подолання життєвих випробувань); моральної поведінки (готовності служіння людям і Батьківщині, прояви духовної розсудливості, слухняності, доброї волі);

2) важливим засобом соціального виховання є фольклорна спадщина нашого народу. Національний фольклор – це традиційна художня творчість народу, яка бере свій початок ще з доісторичних, дохристиянських часів і закінчується народними творами сьогодення. Фольклор характеризується такими показниками, як анонімність, варіативність, спадкоємність та імпровізація.

Фольклор складається з музично-поетичної та прозової форм. До музично-поетичної форми відносяться пісні, думи, приспівки, балади, співанки-хроніки, колядки, веснянки, а фольклорною прозою вважаються – казки, легенди, приказки, прислів'я, анекдоти тощо;

3) різновидом української народної творчості є дитячий фольклор. Його специфіка проявляється у яскраво вираженому виховному спрямуванні. Найбільш поширеними жанрами фольклору, який

використовується у формуванні в дітей морально-духовних цінностей є пісні, казки, прислів'я, приказки, мирилки, лічилки та скоромовки. Особливістю цих творів є відповідність тем, образів, ідей до віку дітей.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ В ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Обґрунтування методики експериментального дослідження

Важливе значення у визначенні стану вихованості дітей відіграє відбір об'єктивних критеріїв, які б дали змогу неупереджено визначити необхідні параметри предмету дослідження. У роботі із школярами з порушеннями інтелектуального розвитку велику роль відіграє діагностика дитини, особливості розвитку в них психічних процесів, розвитку мовлення тощо,

В. Башкатов, О. Богданова, І. Каіров вважали, що цілісними і загальними в особистості є головні, визначальні якості і властивості, такі, як переконаність, стійкість, цілеспрямованість, які виражають її спрямованість і сутність. Похідним, індивідуальним, нерозривно пов'язаним з основними якостями особистості учнів із порушенням психічного розвитку є такі показники життєдіяльності, як старанність, сумлінність і успішність. Вони можуть бути виражені у вигляді якісних оцінок або балами. Будь-який вид діяльності дитини: навчання, праця, громадська робота, спілкування, позанавчальна діяльність, творчість, обов'язки в сім'ї – можуть бути оцінені з точки зору сумлінності (старанності) і успішності. Показники цих критеріїв опосередковано свідчать про ступінь розвитку природних здібностей, соціальної і моральної зрілості школярів [6, с. 34].

Для ефективного здійснення виховного процесу в першу чергу необхідні певні і чіткі уявлення про сутність дитячої особистості, її

основоположні, провідні якості та властивості. Для їх виявлення важливе значення має:

- а) урахування пізнавальних і вікових особливостей учнів;
- б) виконання основних вимог учнів;
- в) врахування головних якостей і властивостей дитячої особистості.

Основні соціальні та моральні вимоги до дітей із порушенням інтелектуального розвитку виражені в правилах для учнів, шкільних єдиних вимогах. Класний керівник і вихователь, на основі цих документів, повинні мати короткий набір вимог, з якими він міг би порівнювати стан вихованості, основних особистісних якостей своїх учнів.

При відборі і формулюванні таких вимог враховуються: вікові можливості засвоєння дітьми узагальнень і понять; ідейна, морально-естетична спрямованість їх змісту; чіткість вираження сенсу і яскравість, привабливість форми; поступовість у наростанні складності і глибини змісту; нерозривність зв'язку з життям; відповідність дитячим прагненням і захопленням.

У конкретних умовах роботи кожної школи, з урахуванням зростаючого рівня вихованості дітей, набір і зміст вимог змінюється. На кожному віковому рівні вони в основному і головному визначають, що, як, кого, з ким, за що: знати, вміти, любити, дружити, працювати, боротися, берегти, допомагати, творити. Ці дев'ять вимог носять узагальнений, всеосяжний характер, вбирають в себе моральні норми і висловлюють сутнісні властивості і якості дитячої особистості.

А. Висоцька стверджує, що результати морального виховання знаходять конкретне виявлення у певному рівні вихованості в учнів із порушенням розумового розвитку, у формуванні у них певних якостей особистості, в тих змінах, які відбуваються в їхній свідомості та поведінці. Під рівнем вихованості науковець розуміє наявність

відповідних знань та стійких навичок і вмінь застосовувати ці знання в практиці повсякденної поведінки [2, с.12].

Отож, рівень соціального та морального виховання учнів виявляється у стійких навичках поведінки, у їхніх вчинках і діях, життєвій позиції; у ступені сформованості в них найважливіших якостей особистості, яка є показником моральної вихованості. До таких, що складають основу морально-етичного розвитку, на думку А. Висоцької, відносяться: порядність, чуйність, відповідальність, людяність, культура поведінки (див. табл. 2.1).

Вихованість людини може оцінюватися за багатьма показниками:

за зовнішнім виглядом; за мовленням; манерою поведінки вцілому та характерними окремими вчинками; за ціннісними орієнтаціями; за ставленням до будь-якого виду діяльності; за стилем спілкування.

На думку А. Висоцької, з'ясування рівня вихованості учнів із затримкою психічного розвитку відбувається у процесі контролю за особистісним розвитком вихованців і здійснюється він у формі оцінних суджень та висновків. Але перевірити й оцінити результати виховання значно складніше, ніж у навчанні. Для цього потрібні тривалі спостереження за поведінкою учнів із затримкою психічного розвитку у різних обставинах і ситуаціях. При цьому об'єктами контролю та оцінювання повинні бути: засвоєння відповідних моральних понять та сформованість рис особистості, значущих для життєдіяльності в суспільстві, готовність і здатність діяти у відповідності з нормами моралі [9, с. 14].

При визначенні стану моральної вихованості учнів із порушенням розумового розвитку повинні аналізуватися:

а) ступінь сформованості пізнавального компонента становлення моральних якостей (відповідних знань, поглядів, переконань, ідеалів, світогляду);

Таблиця 2.1

Соціальні особистісні якості та основні показники їх прояву

Якості особистості	Основні показники прояву
Порядність	– чесність, правдивість, щирість, відвертість; – виконання обіцянок; – визнання власних помилок; – повага до інтересів інших; – дбайливе ставлення до власного і чужого майна; – совість (здатність до морального самоконтролю, самооцінка власних вчинків, виявлення моральної самосвідомості особистості); – справедливість
Чуйність	– уважне, небайдуже, шанобливе ставлення до людей та їхніх почуттів; – співчуття та співпереживання, реагування на чужу радість і біду; – турбота, піклування про оточуючих; – взаєморозуміння; – зацікавленість, небайдужість ставлення до подій життя
Відповідальність	– сумлінне виконання обов'язків; – вірність даному слову; – свідоме ставлення до будь-якої справи; – пунктуальність, обов'язковість; – здатність завершувати розпочату справу; – дисциплінованість; – почуття обов'язку
Людяність	– доброзичливість, повага й довіра до людей; – вірність й чесність у стосунках; – уважність та витримка при спілкуванні; – щиросердя, душевність; – товариськість
Культура поведінки	– скромність, простота у поведженні; – ввічливість, чемність, гостинність; – вміння спілкуватися; – дотримання правил етикету (форми звертання та привітання, поведінка в громадських місцях, манери, одяг)

б) ступінь сформованості емоційного компонента становлення соціальних якостей (емоційно-особистісного ставлення до явищ навколишнього світу, починаючи від простого сприйняття, готовності реагувати і аж до засвоєння ціннісних орієнтацій і ставлень; сформованість відповідних інтересів і нахилів, почуттів, ставлень, усвідомлення й виявлення їх у практичній діяльності);

в) ступінь сформованості поведінкового компонента становлення особистісних соціальних якостей (застосування відповідних знань, навичок, умінь у різних життєвих ситуаціях, досвід самостійної діяльності).

Основними критеріями сформованості змістового компонента можуть слугувати повнота, адекватність, усвідомленість знань; емоційного компонента – характер ставлення до соціальних норм, його стійкість і дієвість; поведінкового – повнота й стійкість застосування знань про норми у поведінці.

На переконання А. Висоцької, оцінювання результатів соціально-етичного виховання повинно ґрунтуватися на позитивному принципі, що передусім передбачає врахування рівня досягнень та успіхів учня, а не ступеня його невдач.

Таким чином, узагальнивши науково-педагогічні джерела з вищезазначеної проблематики можемо зробити висновки, що питання визначення критеріїв вихованості, цікавило людей з древніх часів. На думку великої групи науковців, критерії поділяються на дві групи: загальні та індивідуальні. До загальних критеріїв визначення стану соціальної вихованості учнів із порушенням інтелектуального розвитку відносяться переконаність, стійкість, цілеспрямованість у життєдіяльності дітей. До індивідуальних критеріїв визначення стану соціальної вихованості учнів відносяться такі показники життєдіяльності, як старанність і успішність. На переконання вчених,

будь-який вид діяльності дитини може бути оцінений з точки зору старанності і успішності.

Прихильники іншої, полярної точки зору стверджують, що при визначенні стану соціальної вихованості учнів із порушенням інтелектуального розвитку повинні аналізуватися: ступінь сформованості пізнавального компонента становлення соціальних якостей школярів, ступінь сформованості емоційного компонента становлення моральних якостей у дітей та ступінь сформованості у них поведінкового компонента становлення соціальних якостей. Відповідно до цих тверджень критеріями стану визначення рівня соціальної вихованості учнів вважаються: повнота, адекватність, усвідомленість знань (відповідно до ступеня сформованості пізнавального компонента учнів), характер ставлення до норм суспільної моралі, його стійкість і дієвість (відповідно до емоційного компонента), повнота й стійкість застосування знань про норми суспільної моралі у поведінці (згідно поведінкового компонента).

Для практичної реалізації діагностування рівня сформованості соціальної вихованості в учнів із порушенням інтелектуального розвитку, на думку науковців (Ю. Косенко), більш повними і об'єктивними будуть такі загальні критерії, як переконаність, стійкість і цілеспрямованість та особистісні критерії – старанність і успішність.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Для об'єктивного визначення рівня сформованості соціально важливих якостей нами було проведено діагностування в четвертому класі спеціальної школи №1 Херсонської міської ради.

В експерименті взяло участь 10 дітей із порушенням розумового розвитку. Діти мали психіатричний діагноз F-71 і F-70. За роками народження контингент дітей не був однорідним, різниця у віці не

перевищувала двох років. На момент проведення дослідження учням виповнилося від 10 до 11 років.

Додаткова інформація про класи отримувалася у бесідах з класними керівниками, шляхом вивчення шкільної документації: журналів, листів здоров'я, особових справ тощо.

Для зручності опрацювання даних щодо сформованості рівня соціальної вихованості в учнів нами було визначено низку рівнів, яким відповідатиме якісна оцінка. Спираючись на наукові дослідження, ми встановили такі рівні:

I рівень (низький);

II рівень (середній);

III рівень (достатній);

IV рівень (високий).

Низький рівень соціальної вихованості – це свідоме чи несвідоме порушення та невиконання учнем соціальних норм поведінки. У школяра спостерігається відсутність старанності і успішності в провідних видах діяльності, особливо в навчанні, праці, громадській роботі тощо.

Середній рівень соціальної вихованості оцінюється у випадках коли дитина старанно і успішно проявляє себе в одному-двох провідних видах діяльності при негативному балансі по інших (наприклад, успіхи в праці, самодіяльності, спорті; «зриви» в навчанні, культурі поведінки, домашніх відносинах чи навпаки). На цьому рівні важливим є той факт, що школярі роблять вольові зусилля для виправлення недоліків в старанності та успішності.

Достатній рівень виставляється при загальній позитивній оцінці соціального спрямування якостей і властивостей учня. Дитина в цілому старанна у всіх видах діяльності, приділяє одним з них більше, іншим – менше уваги; одними займається з захопленням, іншими – з напругою

волі. При цьому успішність, результативність діяльності виражається добрими і задовільними оцінками.

Високий рівень соціальної вихованості характеризується позитивним відношенням дитини до всіх видів діяльності. Учень старанно і відповідально виконує свої обов'язки і прохання педагогів. Успішність і результативність у праці та вчинках виражається відмінними і добрими оцінками. Дитина як особистість і помічник позитивно характеризується вихователями, батьками, не є порушником громадського порядку, усвідомлює необхідність дотримання суспільних правил поведінки.

Для діагностування рівня соціального виховання учнів 4 класу нами використовувалися такі методи, як:

- а) спостереження;
- б) анкетування;
- в) проєктивна методика (методика незакінченого речення);
- г) бесіда.

Найбільш доступним і досить інформативним, на нашу думку, є спостереження. Під час спостереження ми збирали та занотовували окремі факти, вияви діяльності, особливості спілкування, поведінки школярів, зокрема: міміку (вираз обличчя, його експресивність), пантоміміку (хода, жестикуляція), мовлення (зміст, культуру) тощо. Результати спостереження записувалися нами у щоденник спостереження кожної дитини. Спостереження дало нам можливість побачити зовнішні прояви поведінки.

Дані про особистісні якості, цінності, стосунки, мотиви діяльності учнів отримувалися нами через анкетування.

Анкетування дітей має свою специфіку, зокрема А. Висоцька рекомендує розробляти короткі, прості, точні, однозначні, конкретні, зрозумілі та емоційно насичені запитання. Їх не повинно бути багато

Щодо процедури анкетування то ми проводили його у три етапи:

- 1) визначення змісту анкетування;
- 2) вибір типу запитань;
- 3) визначення кількості та порядку запитань в анкеті.

У нашому дослідженні анкетування було спрямоване на вивчення думки педагогів та батьків щодо соціальної вихованості їх вихованців. Зокрема, вчителю та вихователю 4-го класу, іншим вчителям (музики, фізкультури, логопеду та ін.) які працюють з учнями цього класу, були запропоновані опитувальники з такими запитаннями, що стосуються кожного учня (див. Додаток А):

1. Будь-ласка, дайте оцінку сумлінності виконання учнем (ученицею) громадських доручень
2. Будь-ласка, дайте оцінку учню безкорисливої допомоги іншим дітям
3. Будь-ласка, дайте оцінку учню щодо вживання слів вдячності.

Для батьків дітей, які навчаються в 4 класі, були запропоновані такі запитання (див. Додаток Б):

1. Під час перебування вашої дитини вдома вона допомагає вам по домашньому господарству? Виберіть із запропонованих варіантів один.
2. На Вашу думку чи порушує ваша дитина правила поведінки? Виберіть один із чотирьох варіантів відповіді.
3. Чи вживає ваша дитина слова вдячності? Визначте один варіант відповіді.
4. Чи вживає ваша дитина брутальні слова? Визначте свій варіант відповіді.

Важливим діагностичним методом рівня розвитку соціальних якостей особистості в дітей із порушенням інтелектуального розвитку, на думку І.Беха, є проєктивні методики. Сутність проєктивної методики полягає в отриманні даних на основі аналізу взаємодії досліджуваного з ситуацією, на яку він себе проєктує, виявляє особливості свого сприймання, поведінки (методика незакінченого речення, оповідання,

історії; трактування якої-небудь події чи ситуації; малювання чи доповнення малюнка, розігрування ситуації тощо).

Для нашого дослідження, більш доречним було застосувати проєктивну методику незакінченої дії. Учні пропонувалося прослухати початок тексту і продовжити його так, як він мав би закінчитись з їх точки зору (див. Додаток В):

1. Ти поспішав на сеанс у кінотеатр, щоб переглянути новий фільм. Ти поспішав, адже до початку сеансу залишалося близько 10 хвилин. По дорозі до кінотеатру ти помітив, як старенька бабуся несла дві сумки. Їй було важко. На секунду ти зупинився, подумав і прийняв рішення ...

2. На перерві у школі ти з друзями розмовляв про класний музичний кліп. У цей час до тебе підійшов однокласник з проханням пояснити хід розв'язання математичної задачі. Розмова з друзями була дуже цікава і ти вирішив ...

3. По дорозі зі школи на іншій стороні вулиці ти побачив як двоє молодших учнів зясовують стосунки кулаками. До пішохідного переходу метрів 30, по дорозі на швидкості рухаються автомобілі і ти прийняв рішення...

Найбільш гнучким методом діагностування рівня розвитку соціальної свідомості у дітей із порушенням розумового розвитку, на переконання багатьох дефектологів, є бесіда. Бесіда проводилася нами у вільній формі. Вона мала природній, неформальний характер. Проводилася вона за заздалегідь розробленим планом, у якому основні запитання були визначені раніше. Впродовж опитування нами ставилися додаткові запитання, змінювалося формулювання запитань.

Проведення бесіди з учнями розпочиналось із встановлення довірливих стосунків із ними; у бесіді не використовувались підказки; відбувався чіткий запис відповідей досліджуваних; запитання ставились лаконічно, конкретно, передбачалась однозначна відповідь.

Констатувальний етап нашого дослідження проводився з листопада по грудень 2019 року. Залежно від отриманих оцінок учні розподілялись за чотирма рівнями сформованості соціально важливих якостей та соціальної поведінки: високим, достатнім, середнім, низьким.

Аналіз учнівської документації, спостереження, бесіди, анкетування педагогів та батьків, проєктивна методика та математичні методи дослідження дали підстави зробити висновки, що рівень сформованості соціальної вихованості учнів перебуває, переважно, на середньому і достатньому рівнях, зокрема 6 учнів 4-го класу спеціальної школи перебувають на середньому рівні моральності, що складає 50 % від всієї кількості досліджуваних дітей, рівень вихованості 1 школяра цього класу відповідає достатньому рівню, що відповідає 10 % і 40% продемонстрували «низький» рівень (див. рис. 2.1.)

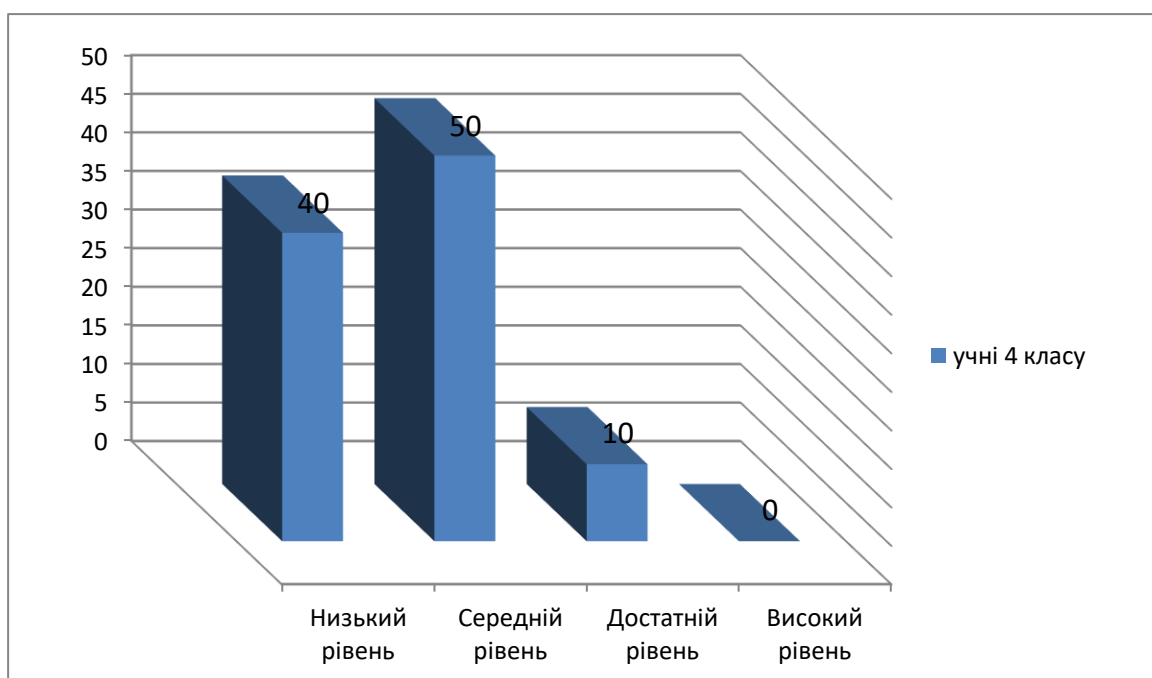

Рис. 2.1. Оцінка сформованості соціальної вихованості учнів 4-го класу працівниками спеціальної школи (у %)

Як бачимо, рівень соціальної вихованості в учнів із ПРР (порушенням розумового розвитку) на констатувальному етапі дослідження перебуває, переважно, на середньому рівні: на середньому рівні перебуває 60 % учнів із ПРР 4 класу. Більш детальний аналіз оцінки соціальних якостей дітей працівниками школи і батьками дітей дуже різняться, що видно на рисунках 2.2 і 2.3:

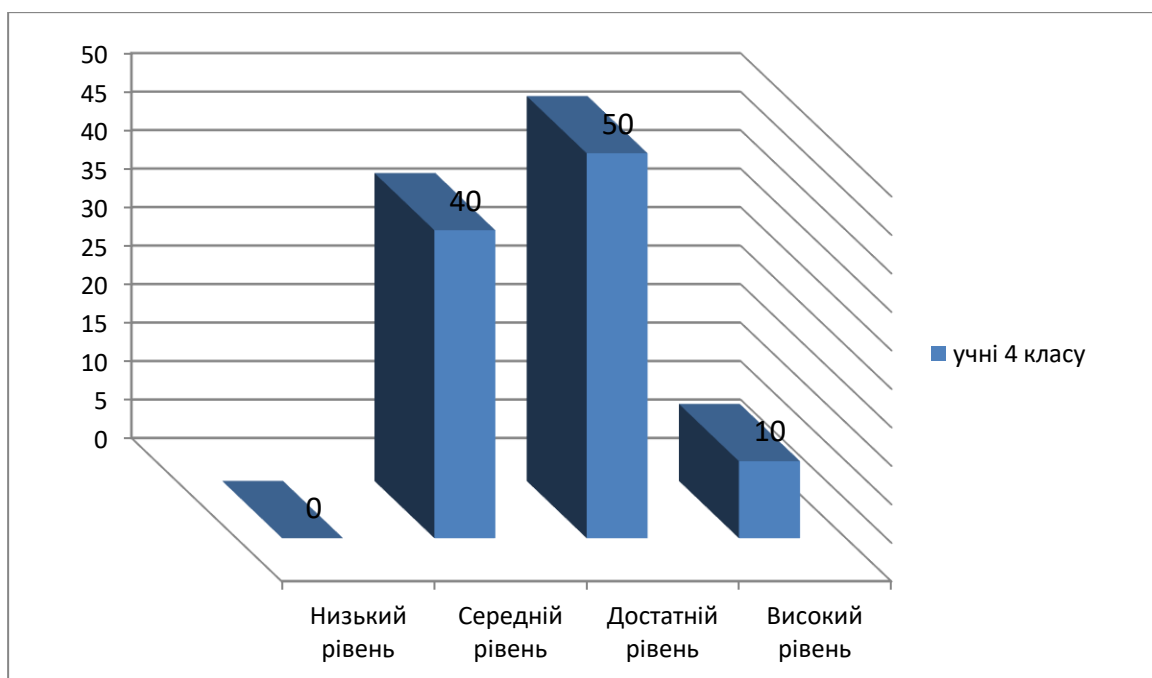

Рис. 2.2. Оцінка сформованості соціальної вихованості учнів 4 класу батьками дітей (у %)

Батьки оцінили своїх дітей, переважно, «достатнім» рівнем, а одна сім'я оцінила свого вихованця «високим» рівнем. Тобто відбулась переоцінка соціальної вихованості дітей. Адже працівники школи, навпаки, оцінили соціальні якості учнів 4 класу нижче: на «достатньому» - 10% від загальної кількості обстежених, «середньому» - 50% і «низькому» рівні - 40% респондентів.

Для діагностування рівнів сформованості соціальної вихованості учнів використовувалося вивчення шкільної документації: журналів, листів здоров'я, особових справ тощо.

Результати сформованості 10 соціально важливих якостей (відповідальності, бережливості, дисципліни, ставлення до навчання, трудової діяльності, до обов'язків учня, доброта та чуйність, чесність, скромність, культура спілкування, почуття товарищескості, колективізму) в учнів представлено на рисунках 2.3 і 2.4. Складові зазначених соціальних якостей представлено в Додатку Г.

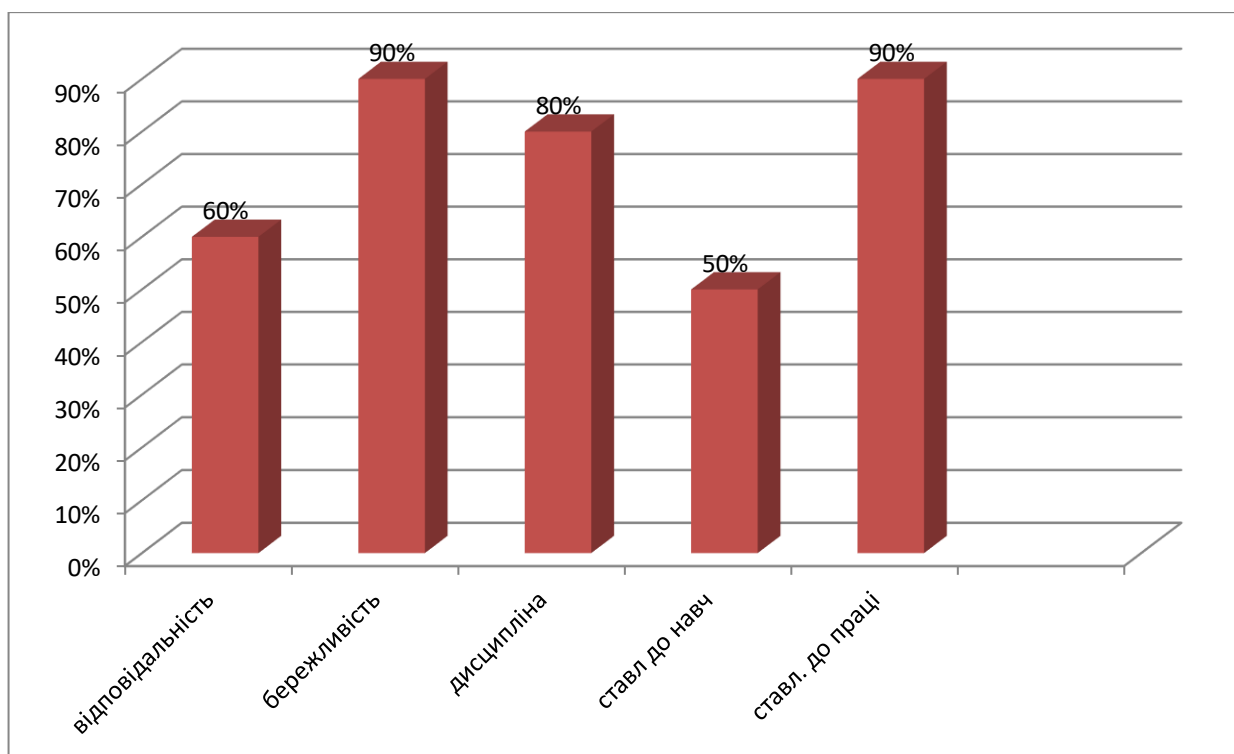

Рис.2.3. Стан соціальної вихованості учнів 4 класу за 10 соціально важливими якостями (на рівнях вище за низький)

Усереднення отриманих даних за 10 соціально важливими якостями дало такий результат: 29% показників в учнів знаходяться на «низькому» рівні, 46% - на «середньому», 23% - на «достатньому» і 2% - на «високому» рівні.

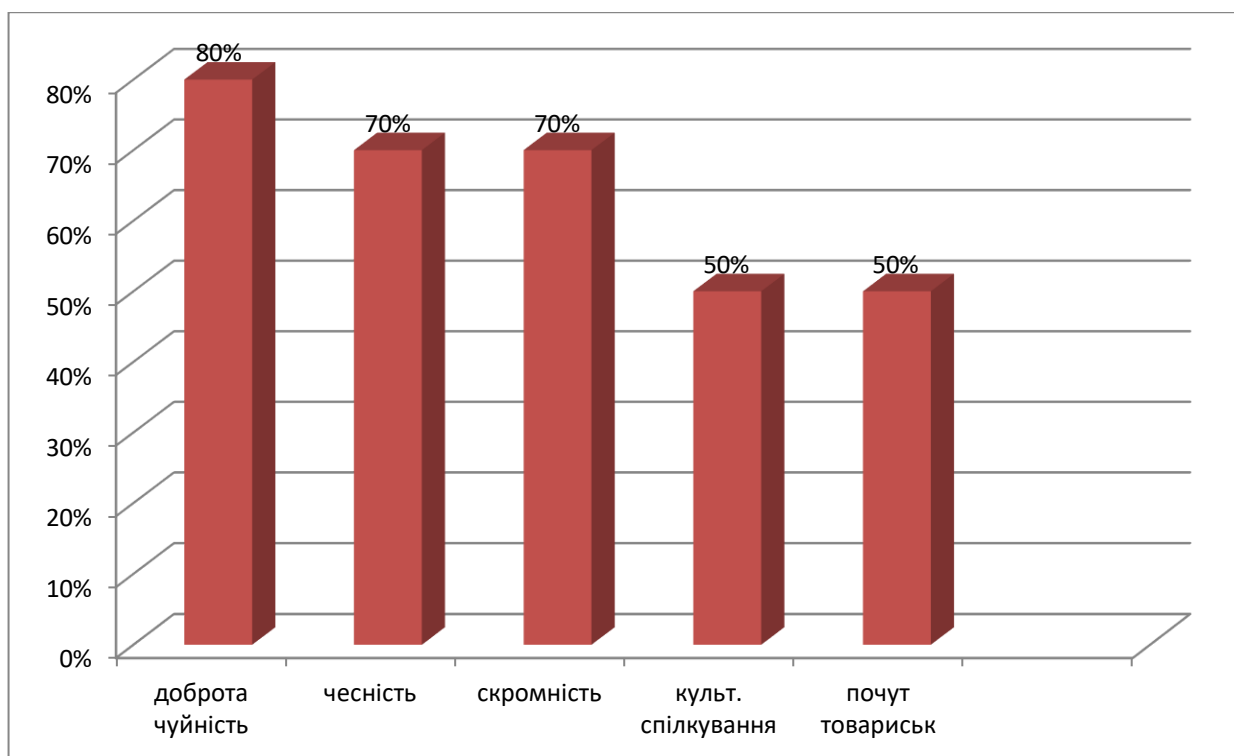

Рис.2.4. Стан соціальної вихованості учнів 4 класу за 10 соціально важливими якостями (на рівнях вище за низький)

Зазначені результати приблизно збігаються з оцінкою, яку отримали учні від вчителів та вихователів школи: різниця, наприклад, «низького» рівня склала 11%, а у порівнянні з батьками - 29%. Це свідчить про вкрай суб'єктивний підхід батьків до своїх вихованців.

Отже, соціальний розвиток учнів 4 класу відповідає, переважно, «середньому» рівню, тобто на «трійку», і майже третина обстежених учнів відповідають «низькому» рівню соціальної вихованості. Отримані результати дають можливість цілеспрямовано впливати вчителям-дефектологам на ряд соціально важливих якостей з метою покращення результатів соціальної зрілості школярів.

Для успішного здійснення виховного впливу доречно використовувати такі засоби, як книги, газети, журнали, кінофільми, телепередачі, природне середовище, народні звичаї, традиції, обряди, мову, усну народну творчість, засоби мистецтва, зустрічі та зміст

багатьох навчальних дисциплін. Але це завдання – нашого наступного дослідження.

Висновки до II розділу.

У результаті проведеного констатувального етапу дослідження було встановлено, що 29 % учнів 4 класу мають низький рівень розвитку соціально важливих якостей, 46 % обстежених - середній рівень розвитку соціальної поведінки та 23 % четвертокласників перебували на достатньому рівні; 2% - на «високому» рівні.

Оцінка батьками і працівниками школи соціальної вихованості учнів 4 класу дуже різняться: батьки дали своїм дітям високу, достатню і середню оцінку, вчителі оцінили учнів, переважно, низьким і середнім рівнем.

Отримані результати дають підстави не лише для цілеспрямованої корекційно-виховної роботи з учнями, але й для відповідної співпраці з батьками цих учнів.

ВИСНОВКИ

Вивчення науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження та їх узагальнення дало змогу дійти таких висновків:

1. Проблема соціального виховання дітей з порушенням розумового розвитку є актуальною для людства протягом його існування. Основні поняття цього напрямку виховання тісно пов'язані з моральними знаннями, ставленнями, поведінкою. Під поняттям «соціальне виховання» визначається виховна діяльність школи і сім'ї, метою якої є формування стійких соціальних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння відповідних соціальних норм, принципів, участі в практичній діяльності.

Важливими методами, засобами соціального виховання слугують більшість навчальних дисциплін, яким навчають учнів у спеціальній школі, а також особистісний приклад вчителів-дефектологів, батьків дітей, засоби інформації, використання вихователем, бібліотекарем різноманітної народної творчості тощо.

2. Для визначення рівня сформованості соціальної вихованості учнів із ПРР, нами були використанні завдання на предмет експертної оцінки соціальної вихованості учнів 4 класу за певними критеріями: експертами виступали батьки дитини та працівники школи. Крім того учні оцінювались за 10 соціально важливими якостями з розробленими до них показниками. В основу оцінки вихованості учнів були покладені загальні критерії (переконаність, стійкість, цілеспрямованість) і індивідуальні (старанність і успішність). Для визначення сформованості соціальної вихованості в учнів із ПРР було обрано низький, середній, достатній і високий рівні.

3. У результаті проведеного констатувального етапу дослідження було встановлено, що 29 % учнів 4 класу мають низький рівень розвитку соціально важливих якостей, 46 % обстежених - середній рівень

розвитку соціальної поведінки та 23 % четвертокласників перебували на достатньому рівні; 2% - на «високому» рівні.

Оцінка батьками і працівниками школи соціальної вихованості учнів 4 класу дуже різняться: батьки дали своїм дітям високу, достатню і середню оцінку, вчителі оцінили учнів, переважно, низьким і середнім рівнем.

Отримані результати дають підстави не лише для цілеспрямованої корекційно-виховної роботи з учнями, але й для відповідної співпраці з батьками цих учнів.

Експериментальна перевірка запропонованої методики дослідження соціально важливих якостей та соціальної поведінки учнів підтвердила свою ефективність на основі порівняння її результатів з висновками експертів-учителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алоева М. А. Классные часы в 5-7 классах: методический материал / М. А. Алоева. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 320 с.
2. Архарова Л. И. Сценарии праздников, классных часов, игр, развлечений для начальной школы / Л. И. Архарова. – М., 2005. – 65 с.
3. Баранец Н. А. Формирование ценностных ориентаций младшего школьника в современной информационной среде / Н. А. Баранец // Начальная школа. – 2008. – № 7. – С.75 – 78
4. Батурина Г. И. Нравственное воспитание школьников на народных традициях: методический материал / Г. И. Батурина, К. Л. Лисова, Г. Ф. Суворова. – М.: Народное образование, 2002. – 112 с.
5. Башкатов И. П. Психологія груп неповнолітніх правопорушників / И. П. Башкаков. – М.: Прогресс, 1993. – 232 с.
6. Беспятова Н. К. Организация и содержание воспитательного процесса в школе: методическое пособие / Н. К. Беспятова, Д. Е. Яковлев. – М., 2006. – 177 с.
7. Білоусова В.О. Життєві та етичні цінності старшокласників: цінності освіти і виховання: наук.-метод. збірник /За заг. ред. О. В. Сухомлинського, ред. П. Р. Ігнатенко, Р. П. Скульського.– К.: ІСДО, 1997. – 224 с.
8. Бразговка Л. П. Значение нравственной установки в процессе морального становления младшего подростка / Л. П. Бразговка // Этическое воспитание. – 2007. – № 3. – С.35-40.
9. Ващенко Т. С. Діагностика моральних цінностей школярів // Рідна школа. – 1996. – №2. – С. 24 – 25.
10. Величко О. Ю. Роль нравственно-ориентированной игры в процессе этического воспитания младших школьников / О. Ю. Величко // Начальная школа. – 2008. – № 8. – С. 11 – 15.

11. Венецкая А. Б. Формирование культуры общения младших школьников / А. Б. Венецкая // Начальная школа. – 2009. – № 2. – С.24 – 27.
12. Вержиховська О. М. Вивчення моральних знань у дітей з вадами розумового розвитку // Дефектологія. – 2000. – №2. – С.42 – 46.
13. Вержиховська О. М. Дослідження моральних якостей учнів молодших класів допоміжної школи // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць Інституту проблем виховання АПН України: Кн.2.– К: Пед. думка, 1999. – С. 133 – 139.
14. Вержиховська О. М. Формування моральних уявлень та переконань учнів у системі виховної роботи допоміжної школи // Соціальна робота у сфері освіти: проблеми професійної підготовки: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського педагогічного університету. Вип. 2.– Кам'янець-Подільський, 1999. – С.16 – 20.
15. Вержиховська О. М. Формування позитивного ставлення до моральної діяльності у розумово відсталих молодших школярів // Гуманізація навчально-виховного процесу. Вип.11. – Слов'янськ: СДП, 2001. – 328с. – С. 315 – 323.
16. Верховинец О. В. Методы стимулирования нравственного развития младших школьников / О. В. Верховинец // Начальная школа. – 2010. – № 7. – С. 17 – 21.
17. Власов И. Н. Школа общения: классный час / И. Власов // Начальная школа. Приложение к газете «Первое сентября». – 2009. – № 15. – С. 12 – 14.
18. Власова Т. А. Дети с отклонениями в развитии / Т. А. Власова, М. С. Певзнер. – М., 1973. – 164 с.
19. Герасимова О. Б. Где добро, там и тепло: командная игра. 4 класс / О. Б. Герасимова // Практика. Пособие для учителя. Вкладка к журналу «Начальная школа». – 2009. – № 6. - С. 45 – 46.

20. Дмитренко М. Українська фольклористика. Історія. Теорія. Практика / М. Дмитренко. – К. : Народознавство, 2001. – 376 с.
21. Довгун А. І. Про деякі умови успішного використання методів виховання / А. І. Довгун // Моральне виховання школярів. – 1976. – № 12. – С. 56.
22. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. 1. – 371 с.
23. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. 2. – 364 с.
24. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика / И. Г. Еременко. – К. : Вища школа, 1985. – 328 с.
25. Етнографічний словник / [укладач Катерина Матейко]. – К., 1996. – 196 с.
26. Журба К. Виховання духовної культури підлітків / К. Журба // Шкільний світ. – 2004. – №34. – С. 12–15.
27. Карпенчук С. Т. Теорія та методика виховання / С. Т. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.
28. Кларин М. В. Инновации в обучении. Метафоры и модели : анализ зарубежного опыта / М. В. Кларин. – М. : Наука, 1997. – 223 с.
29. Класные часы по нравственному воспитанию учащихся начальной школы // Завуч начальной школы. – 2008. – № 7. – С. 39 –78.
30. Кононенко П. Українознавство / П. Кононенко. – К. : Наукова думка, 1996. – 353 с.
31. Короткова Л. Д. Семейное чтение как средство духовно-нравственного становления личности / Л. Д. Короткова // Начальная школа. – 2007. – № 11. – С. 15 – 17.
32. Кострюкова Е. А. Да здравствует вежливость: сценарий праздника 2-4 классы / Е. А. Кострюкова // Начальная школа. – 2008. – № 9. – С. 26 – 30.

33. Кравець Н. Моральне виховання дошкільників засобами народної педагогіки / Н. Кравець // Початкова школа. – 2009. – № 3. – С. 31–35.
34. Лановик М. Українська усна народна творчість / М. Лановик, З. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2006. – 592 с.
35. Леонова Н. А. Младший школьник: опыт нравственного поведения: формирование нравственной компетентности младших школьников / Н. А. Леонова // Начальная школа. – 2010. – № 5. – С. 22 – 26.
36. Макаренко А. С. Избранные педагогические сочинения 6 в 2-х томах / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1977. – 400 с.
37. Мартыанова А. И. Нравственное воспитание. Содержание и формы: методические рекомендации / А. И. Мартыанова // Начальная школа. – 2007. – № 7. – С. 21 – 29.
38. Методика оценки уровня развития морального сознания (Дилеммы Л. Колберга) / Диагностика эмоционально-нравственного развития. [ред. и сост. И. Б. Дерманова]. – СПб., 2002. – С.103–112.
39. Миловзорова А. М. Воспитание нравственных чувств младших школьников через овладение выразительным чтением / А. М. Миловзорова // Начальная школа. – 2010. – № 7. – С. 20 – 24.
40. Основні орієнтири виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України:[Електронний ресурс] : затверджено МОН України від 17.12.2007 р. – Режим доступу : : <http://www.zakon.ua>.
41. Павловська Н. Інноваційні технології в системі корекції / Н. Павловська // Дефектолог. – 2010. – № 12. – С. 29 – 31.
42. Плісецький М. Українські народні думи / М. Плісецький. – К. : Генеза, 1994. – 218 с.
43. Попов Л. А. Етика / Л. А. Попов. – М. : Просвещение, 1998. – 146 с.

44. Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні / Д. Ревуцький. – К. : Наукова думка, 2002. – 312 с.
45. Сивачук Н. Виховний потенціал українських народних колискових пісень / Н. Сивачук // Початкова школа. – 2006. – № 1. – С. 51–55.
46. Стельмахович М. Українська народна педагогіка / М. Стельмахович. – К. : Ізин, 1997. – 232 с.
47. Строганова Л. В. Классные часы, беседы для младших школьников и подростков (воспитание толерантности): методический материал / Л. В. Строганова. – М., 2007. – 124 с.
48. Сухомлинский В. А. Век математики или век Человека? / В. А. Сухомлинский // Воспитание школьников. – 1967. – № 1. – С. 35 – 40.
49. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 582 с.
50. Цілінко І. О. Діагностика морально-ціннісної сфери особистості / І. О. Цілінко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. – 2013. – Вип. 2. – С. 41–44.

Додаток А

Анкета для вчителів

1. Будь-ласка впишіть прізвища учнів у графи щодо сумлінності виконання ними громадських доручень

Сумлінно	Старанно, але під контролем вчителя	Не старанно, навіть у присутності педагога	Не якісно, навіть після багатьох вказівок вчителя

2. Будь-ласка впишіть прізвища учнів у графи щодо їх безкорисливої допомоги іншим дітям

Завжди допомагає	Допомагає окремим дітям	Рідко допомагає	Не допомагає

3. Будь-ласка впишіть прізвища учнів у графи щодо вживання ними слів вдячності

Не вживає	Рідко вживає	Як правило вживає	Завжди вживає

Додаток Б

Анкета для батьків

1. Під час перебування вашої дитини вдома вона допомагає вам по домашньому господарству? Свою відповідь впишіть у відповідну графу.

Завжди допомагає	Допомагає окремим дітям	Рідко допомагає	Не допомагає

2. На Вашу думку чи порушує ваша дитина правила поведінки? Свою відповідь впишіть у відповідну графу.

Не порушує	Рідко порушує	Переважно порушує	Завжди порушує

3. Чи вживає ваша дитина слова вдячності? Свою відповідь впишіть у відповідну графу.

Завжди вживає	Як правило вживає	Рідко вживає	Не вживає

4. Чи вживає ваша дитина брутальні слова? Свою відповідь впишіть у відповідну графу

Не вживає	Рідко вживає	Як правило вживає	Завжди вживає

Додаток В
Методика дослідження соціальної вихованості учнів із
порушення розумового розвитку

1. Ти поспішав на сеанс у кінотеатр, щоб переглянути новий фільм. Ти поспішав, адже до початку сеансу залишалося близько 10 хвилин. По дорозі до кінотеатру ти помітив, як старенька бабуся несла дві сумки. Їй було важко. На секунду ти зупинився, подумав і прийняв рішення ...

2. На перерві у школі ти з друзями розмовляв про класний музичний кліп. У цей час до тебе підійшов однокласник з проханням пояснити хід розв'язання математичної задачі. Розмова з друзями була дуже цікава і ти вирішив ...

3. По дорозі зі школи на іншій стороні вулиці ти побачив як двоє молодших учнів зясовують стосунки кулаками. До пішохідного переходу метрів 30, по дорозі на швидкості рухаються автомобілі і ти прийняв рішення...

Додаток Г

Характеристика показників соціально важливих якостей учнів

1. Обов'язковість і відповідальність						
1.	Вважаю для себе важливим добиватися, щоб колектив мого класу працював краще	4	3	2	1	0
2.	Вношу пропозиції по удосконаленні роботи класу	4	3	2	1	0
3.	Самостійно органіжую окремі заходи в класі	4	3	2	1	0
4.	Беру участь у підведенні підсумків роботи класу, у визначенні найближчих завдань	4	3	2	1	0
2. Бережливість						
1.	Акуратно користуюся бібліотечними книгами	4	3	2	1	0
2.	Бережно відношусь до шкільних меблів	4	3	2	1	0
3.	Бережно відношусь до свого одягу	4	3	2	1	0
4.	Економлю природні ресурси (електроенергію, воду, папір)	4	3	2	1	0
3. Дисципліна						
1.	Знаю і виконую Правила для учнів	4	3	2	1	0
2.	Завжди уважний на уроках, не заважаю слухати іншим пояснення вчителя	4	3	2	1	0
3.	Беру участь у позакласних заходах, які проводяться у класі, школі	4	3	2	1	0
4.	Розумію свою відповідальність за результати роботи класного колективу	4	3	2	1	0
4. Ставлення до навчання						
1.	Приходжу до школи з виконаним домашнім завданням	4	3	2	1	0
2.	При підготовці домашнього завдання намагаюся не просити допомоги дорослих	4	3	2	1	0
3.	Використовую додаткову літературу (користуюсь Інтернетом)	4	3	2	1	0
4.	Акуратний, гарний виконавець, точний	4	3	2	1	0
5. Ставлення до праці						
1.	Своєчасно та точно виконую доручені мені завдання	4	3	2	1	0
2.	Беру участь у трудових рейдах (прибирання класу, території школи)	4	3	2	1	0

3.	Виконую трудові доручення батьків	4	3	2	1	0
4.	Добровільно виконую всі доручення	4	3	2	1	0
6.Доброта та чуйність						
1.	Намагаюсь допомогти іншим учням, а також молодшим у вирішенні труднощів, які виникають перед ними	4	3	2	1	0
2.	Ввічливий з дорослими, уступаю місце старшим	4	3	2	1	0
3.	Не реагую на випадкові зіткнення у шкільних коридорах, допомагаю молодшим	4	3	2	1	0
4.	До мене завжди можна звернутися за допомогою	4	3	2	1	0
7.Чесність та справедливість						
1.	Вважаю, що необхідно відповідати за свої вчинки	4	3	2	1	0
2.	Чесно зізнаюся, якщо щось накоїв	4	3	2	1	0
3.	Осуджую свого товариша, якщо він розповів дорослому про вчинок товариша без його присутності при розмові	4	3	2	1	0
4.	Відкрито и сміливо висловлюю свою думку перед любим колективом	4	3	2	1	0
8.Простота та скромність						
1.	Говорячи про свої успіхи, не забуваю про успіхи товаришів	4	3	2	1	0
2.	Розумію, що людину поважають не за гроші	4	3	2	1	0
3.	Інколи люблю похвалитися	4	3	2	1	0
4.	Можу дружити з дівчатами та хлопцями іншої національності	4	3	2	1	0
9.Культура спілкування						
1.	Відвідую музеї, виставки, театри не рідше одного разу на місяць	4	3	2	1	0
2.	Серед телевізійних передач дивлюсь навчальні, пізнавальні фільми. Слухаю не тільки сучасну музику, а і класичну	4	3	2	1	0
3.	Слідкую за своєю мовою, не допускаю, щоб у моїй присутності говорили грубо, некоректно, нецензурно	4	3	2	1	0
4.	Дотримуюся правил у громадських місцях (у тому числі у транспорті)	4	3	2	1	0
10.Колективізм, почуття товариствськості						
1.	Задоволений відношення моїх товаришів	4	3	2	1	0

	до учнів інших класів					
2.	Готовий відстоювати інтереси всього колективу школи у інших колективах та громадських організаціях	4	3	2	1	0
3.	Готовий допомогти своїм однокласникам виконати домашнє завдання або доручення дорослих	4	3	2	1	0
4.	Готовий відповісти за результати своєї роботи та результати роботи своїх товаришів	4	3	2	1	0

Методика опрацювання незалежних характеристик по визначенню рівня вихованості учня

Завдання учням (однокласникам, вчителям, батькам): прочитати питання та дати відповідь, довго не задумуючись, оцінюючи себе по 5-бальній шкалі (розшифровка дається на дошці) :

- 0 – завжди ні або ніколи
- 1 – дуже рідко, частіше випадково
- 2 – частіше ні, ніж так, інколи згадую
- 3 – частіше так, ніж ні, інколи забуваю
- 4 – завжди так, постійно.

Результати одного пункту додаються і діляться на 16 (максимальна кількість балів)

Наприклад, $(3+4+3+4) / 16 =$

Потім додаються показники по всім пунктам та діляться на 10

$(1+0.9+0.7+0.6+0.5+1+1+1+0.2+0.5) / 10 =$

- до 0,5 – низький рівень вихованості
- 0,6 – середній рівень вихованості
- 0,7 – 0,8 – достатній рівень вихованості
- 0,9 – 1 – високий рівень

Потім складаються показники кожного учня і діляться на кількість учнів: отримуємо рівень вихованості класу (від учнів).

Класний керівник оцінює учнів без допоміжних питань по 10 пунктам по 5-бальній шкалі.

Так само оцінюють батьки.

Потім показники порівнюються і робляться висновки.

1. Низький рівень – слабка, нестійка позитивна поведінка, яка регулюється в основному вимогами дорослих та іншими зовнішніми стимулами та збудниками, самоорганізації і саморегуляції ситуативні.

2. Середній рівень – властива самостійність, прояви самоорганізації і саморегуляції, відсутня громадська позиція.

3. Достатній рівень – позитивна самостійність у діяльності, громадська позиція ситуативна.

4. Високий рівень – стійка і позитивна самостійність у діяльності та поведінці, проявляється активна громадська та громадянська позиція.